

szemle

Lajos Iván élete és halála *

Lajos Iván (1906–1949) pécsi tankerületi tanügyi fogalmazó neve 1939-ben lett országosan, sőt széles külföldi körökben is ismert, amikor *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című, általában *Szürke könyv*nek nevezett füzete a szokásosnál sokkal nagyobb példányszámban megjelent, reményt keltve sokakban, akik ilyen-olyan okból Adolf Hitler további diadalmaskodásától tartottak, illetve kiváltva Németország tiltakozását, valamint a hazai szélsőjobboldal dühödött, a szerzőt fizikai létében is veszélyeztető támadásait. Murányi Gábor terjedelmes könyvének értékét olvasmányos stílusában, gondos adatgyűjtésében és abban látjuk, hogy 1945 után Lajos Ivánról a szélesebb közönség nagyon keveset tud, többnyire csak azok hallottak róla, akik célzott érdeklődéssel fordulnak a korszak felé.

A szerzőnek azonban – vélelmünk szerint – nem sikerült hősét a hazai historiában, a magyar külpolitikai gondolkodásban helyesen elhelyezni.

A szerző tévesen mondja Lajos Ivánt történésznek. Nem azért vitatjuk a történészi minősítést, mert Lajos Iván az egyetemen jogász képzettséget szerzett, hanem főleg azért, mert írásaiban lépten-nyomon legitimista elkötelezettségének jegyében torzítja a múltat, munkáiban számos esetben vét a szakma szabályai ellen, írásainak forrásbázisa megengedhetetlenül szelektív.

A történésznek az a fő törekvése, hogy magát a múltat mutassa be. Azt jól tudjuk – mai csüggedő korunkban ez már szinte evidencia –, hogy

* MURÁNYI Gábor: *Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála*. Noran Kiadó, Budapest, 2006. 315 p.

a történelmi teljesítmény objektívitasához is súlyos kétségek férnek, férhetnek, ám mégis nagyon nagy különbség van a történelmi, illetve a múlt tényeit tudatosan politikai-ideológiai koncepció alapján rendező, szelektáló magatartás között. A történész a múlt preconcepciómentes ábrázolására törekszik. Van – miért is ne lenne? – preconcepciója, ám azt a megismert tények hatására alázattal módosítja, ha szükséges: elveti. Aki ellenben historizál, az preconcepciójához keresgéli a történelmi tényeket, tehát azokat a történész szakma határain kívüli szempontok hatására rostálja-színezi, önkényesen csoportosítja.

Mivel Murányi Gábor nem foglal állást a tekintetben, hogy a *Szürke könyv* hány példányban látott napvilágot (könyvének első sora szerint a brosúra „többtízezer” példányban jelent meg, kilenc kiadásról, 70 ezres becslésről, másutt 38 ezres adatról lehet olvasni), ezért talán érdemes elmondani: az Országos Széchényi Könyvtárban meglévő példányok alapján egyértelműen megállapítható, hogy a kilenc „kiadás” valójában egy *bazai* kiadást és nyolc utánnomást jelentett. A második „kiadás” címlapján 10–15 000 példány, a harmadikon 15–20 000 olvasható. A negyedikből az OSZK-ban nincs példány, az a 20–25 ezres szériát jelenthette, mert az ötödik „kiadás” 25–28 000 látható. A hatodik 28–31 000, a hetedik 31–37 000, a nyolcadik 36–38 000 és a kilencedik „kiadás” 38–41 000 példányt jelez. Az OSZK könyvállománya alapján megállapítható, hogy a kilenc „kiadás” után a füzet még 1939-ben Buenos Airesben a *Buenos Airesi Magyar Könyvkiadónál* szintén napvilágot látott. E kiadó a füzet élére *A külföld magyarjaihoz!* című felhívást illesztett.

Vajon ki fedezte, kik fedezték a brosúra megjelenését, a kiadás és a nyolc utánnomás költségeit, a tetemes postaköltséget? (A példányok jelentős része nem került könyvárusi forgalomba, tisztviselők, ügyvédek, szerkesztők, politikusok sokasága postaládájából ingyen vehette kézhez.) Mivel a kiadványnak az volt a célja, hogy kételyt ébresszen Németország háborús eredményessége iránt, ezért a Berlint lejártni akaró erők körében kell keresnünk a támogatókat. Murányi Gábor sok, mérlegelendő adatot és összefüggést tár fel munkájában, ám a problémát nem oldja meg.

Lajos Iván szélsőségesen legitimista beállítottságú, fanatizmusra hajló férfiú volt, akit meggyőződése nemegyszer ragadtatott (írásban és szóban) megalapozatlan megnyilvánulásra. Nevezetes füzetének a magyar külpolitikai gondolkodás gyengeségeit bíráló sorai is tanúskodnak erről. A magyar külpolitikai gondolkodásnak évszázadok óta súlyos fogyatékségei vannak. Ezeket természetesen nem magyar átok szülte, egyszerűen az önálló állami lét hiányának a következményei: Lajos Iván bírálata annyiban indokolt, hogy a német fegyverek legyőzhetetlenségének mító-

szát, s ennek kapcsán azt a széles körben osztott nézetet támadja, amely szerint a német és a magyar külpolitikai érdekek teljes fedésben lettek volna. Mindeközben azonban az ő szemléletét is súlyos elfogultságok torzították. Szélsőséges legitimista meggyőződése jegyében az első világháború kapcsán az antant szerepét idealizálja, a németekét démonizálja.

Amikor azt állítja, hogy „az antant államok, de különösen Franciaország és Anglia úgyszólván az utolsó pillanatig keresték a lehetőséget a Monarchia megmentésére”, akkor csupán újrafogalmazza a húszas-harmincas évek legitimista publicisztikájában, így jelesen a *Magyarság* című legitimista napilapban is gyakran hangoztatott, maga által már korábban kifejtett téves állítást.

A magyar közvélemény zöme valóban lebecsülte az Amerikai Egyesült Államok jelentőségét, valóban túlbecsülte a német birodalom erejét, ám – Lajos Iván állításával („Akkor is legyőzhetetlennek tartottuk a germán óriást, akkor is »vagyálmokban« ringattuk magunkat és akkor is keservesen csalódtunk, mert az eredmény lett: Csonka-Magyarország”) szemben – Csonka-Magyarország nem ennek lett az eredménye. A Szent István-i Magyarország (a Monarchiával egyetemben) azért került a történelem süllyesztőjébe, mert Németországgal szemben végzetesen meggyengült, az egyensúlyozó szerepét már nem tudta betölteni, s nemzetiégeit nem tudta integrálni.

Lajos Iván 1906. február 3-án született Pécsen és 1949. szeptember 10-én halt meg Tartagulban, a Szovjetunió Kazah tagköztársaságában egy büntetőtáborban. 1924-ben a pécsi tudományegyetemen kezdte jogi tanulmányait, 1928-ban ugyanott doktorált *A Pragmatica Sanctio jogi érvénye* című értekezésével, amely szintén erősen magán viseli legitimista meggyőződését.

Doktorrá a következő esztendőben avatják – sub auspiciis gubernatoris kitüntetéssel. Ezután több dolgozatot készített, amelyeket – ismételtelhetjük – igencsak helytelen lenne a történettudomány égisze alá vonni. Azok a korszakban a legitimisták és az antilegitimisták között dúló politikai küzdelem elemeiként születtek. Történész szemmel miképpen is lehetne másképpen minősíteni – például – egy olyan munkát, amelynek a szerző *A restaurációs kísérletek külpolitikája* dilettáns címet adta, témája kifejtése során „tényként” állapította meg, hogy „a restauráció nem a nyugati nagyhatalmak ellenállásán hiúsult meg”; egy másik munkájában pedig úgy válaszolt a Zita királynő elleni támadásokra, hogy közben „a legitimizmus hófehér gályájáról” értekezik; Mátyás királyról szóló előadásában habozás nélkül állította a nagy uralkodót IV. Károllyal párhuzamba, aki – úgymond – a Habsburgok között elsőként tért vissza

Mátyás „dunai politikájához”, „akinek halhatatlan érdeme, hogy világosan látta Magyarország döntő jelentőségű hivatását a monarchiában”.

1929 és 1935 között alkalmi munkákból tartotta el magát, a Legitimista Néppártban is dolgozott, s csak 1935-ben jutott álláshoz: ekkor lett a pécsi tankerületi főigazgatóság segédfoglalmazója (1938-tól fogalmazója), amely elfoglaltsága nem volt olyan bokros, hogy mellette ne folytathassa legitimista tevékenységét. Terjedelmes munkát jelentetett meg IV. Károly életének első szakaszáról, majd az első világháború diplomáciatörténetéből merítő munkát publikált *Tanulmányok a világháború diplomáciájából* címmel. Ezek a könyvek a történetírás egyes kelleivel ugyan rendelkeznek, ám esetükben – ismételhetjük – tudományról aligha szerencsés beszélni. Valójában nem többek, mint a legitimizmus mellett érvelő propagandairatok. Ezen az a tény sem változtat, hogy a IV. Károlyról szóló könyv több mint félezer oldalas.

Ebben látjuk a döntő okát annak, hogy történetírásunk nem tartja emlékezetében e munkát. Murányi Gábor minderről így ír: „Erről a pozitívista történetírás minden erényét, s a krónikás elfoglultságait felvonultató kötettről – nem kis részben a szerző további sorsának alakulása miatt – még a szakirodalom sem látszik tudomást venni. »Magyar tolla alól még nem került ki monográfia a dualista rendszer utolsó uralkodójáról...« – írta például 1998-ban L. Nagy Zsuzsa az egy évvel korábban megjelent Peter Broucek osztrák történész *Karl I. (IV.), Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie* című könyvét dicsérő, a *Századok*ban megjelent recenziójában. De 2004 novemberében még egy lábjegyzet erejéig sem esett szó Lajos Iván munkájáról azon a Rómában tartott nemzetközi konferencián, melynek témája – az I. világháború és a soknemzetiségű Monarchia – jelentős részben lefedte Lajos Iván egykori kutatásait. Mindössze egy 1995-ös népszerű tudományos kiadvány hivatkozik a szóban forgó munkára.” (52.)

Nem kétséges, hogy Lajos Iván tragikus sorsa keményen befolyásolta nevének homályba hullását a szovjet korszakban, ám az a tény, hogy a rendszerváltás nyomán eltelt nem csekély időszak (amely oly sok esetben hozta meg a szükséges fordulatot, jóvátételt, korrekciót) történészei továbbra sem tartják indokoltnak Lajos Iván munkáinak leporolását, nem a szakma mulasztását, hanem csupán az előljáróban rögzített tényt húzza alá. Murányi Gábor munkájában nem találja a feleletet Lajos Iván habilitációs kísérlete kudarcára. Vélemünk szerint Lajos Iván alapvetően nem különféle személyes ellentétek miatt nem tudott habilitálni, hanem jelentős mértékben azért, mert nem volt számba vehető tudományos munkássága. A IV. Károlyról megjelent munka oly mértékben dagályo-

san egyoldalú, hogy abban a legitimista irányultságú lapok sem találtak kellő harci muníciót, s ezért – mint Murányi Gábor megállapítja – alig-alig vettek róla tudomást.

A *Szürke könyv* megjelenésére a budapesti német követség gyorsan reflektált. Otto Erdmannsdorff budapesti követ először július 1-én, majd 4-én, 8-án és 11-én adott a Wilhelmstrasse számára tájékoztatót. Ezek, sajnos, nem voltak ismertek a német külügyminisztérium magyar vonatkozású iratait publikáló 1968-as kötet szerkesztői előtt, ellenben a július 14-i és a július 21-i igen, valamint az Ernst von Weizsäcker külügyi államtitkár Sztójay Döme berlini követtel július 19-én folytatott megbeszéléseről készített feljegyzés is.

„Követséget legkülönbözőbb oldalról, a külügyminiszter részéről is ismételten figyelmeztetik itteni közvélemény számunkra rendkívül kedvezőtlen befolyásolására, melyet az időközben már ötödik kiadásban megjelent pécsi iromány okoz, óva intve Magyarországot Németország melletti elkötelezéstől, tekintettel utóbbi állítólag gyenge katonai helyzetére” – írja július 14-én a német követ, amelyből az a sajnálatos (sok más forrásból ismert) tény is kiviláglik, hogy mily sokan tartották szükségesnek Magyarországon a német követség tájékoztatását. A követ ugyan azzal bagatellizálja az ügyet, hogy Lajos Iván nevét le sem írja, a kiadványt pedig csak a pejoratív *iromány* szóval illeti, ám e stilisztikai fordulatnál jóval nagyobb jelentősége volt annak az egyébként általa rögzített ténynek, mely szerint a kötetet „időközben német, angol, francia és lengyel nyelvre is lefordították és a Times is foglalkozott vele, az elseneseges propaganda legszélesebb köröknek ingyen küldi szét”.

A fenti szövegből esetleg arra lehetne következtetni, hogy az informátorok kórusába maga Csáky István külügyminiszter is beletartozott volna. Nem erről van szó. A külügyminiszter azért hozta szóba az ügyet, hogy miniszterelnökének intenciója szerint cselekedjék. A kormánynak természetesen kellemetlen volt a Lajos Iván írása kiváltotta németországi visszhang, másként azonban a kormányfő aligha tehetette meg (amihez egyébként szintén komoly érdeke fűződött), hogy történjék valami a széles hazai körök elvakult németbarátságának fékezésére.

Teleki Pál taktikusan azt a megoldást választotta, hogy Berlintől „segítséget” kért: jelöljék meg azt/azokat az idézeteket, amelyeket Lajos Iván nem Németországban megjelent könyvből vett át. Csáky ezért hozta szóba Erdmannsdorff előtt a kérdést; az idézett német forrás második bekezdése is ezt támasztja alá. „Külügyminiszter f. hó 1-i jelentéssel továbbított javaslatára sürgősen kérek bizonyítékot eljuttatni arra vonatkozólag, hogy az idézetek helytelenek vagy Németországban tiltott fo-

lyóiratokból valók, hogy a kormánynak a kormányajtó eddigi elutasító, de állítólagos idézetekkel szemben kevésbé hatásos állásfoglalásán túlmenően módja legyen beavatkozásra.”

Nagyhatalom azonban – ha egyéb eszközök vannak birtokában – miért is adna egy ilyen megkeresésre pozitív választ? Július 19-én Sztójay Döme felkereste a külügyi államtitkárt, s ártatlanságot mímelve arról beszélt: nem érti a hazájával szemben a birodalomban tapasztalt „elkedvetlene-dést”. Weizsäcker nem köntörfalazott. „Sztójay úr tudomására hoztam néhány anyagot, és pedig a magyar kormány késedelmeskedését a németellenes pamfletek árusításának megtiltásában s azt aényt, hogy ez az idegen sajtóra is áterjedt”, majd a magyar–lengyel viszonyra is mint irritáló tényezőre utalt.

Ezek után Teleki Pál tudta, hogy nem feszítheti túl a húrt: július 22-én detektívek jelentek meg Lajos Iván pécsi lakásán, akik közölték, hogy elrendelték könyvének elkobzását, ellene pedig bűnvádi eljárás indult.

Lajos Iván füzetének sorsától függetlenül a német nagyhatalom 1939 nyarán Budapesttel szemben már olyan helyzetben volt, hogy a magyar kormány öntudatos, függetlenségre törekvő beállítódásról – ha nem akarta elveszíteni a területi revízió ügyében annak támogatását – csak ábrázolhatott.

Július 13-án Csáky István külügyminiszter körtáviratban ekképpen tájékoztatta valamennyi magyar követséget: „Több oldalról azt tapasztaltuk, hogy bizonyos államok kormányánál kételyek merültek [fel] Magyarország állásfoglalását illetőleg egy európai konfliktus esetére.” E kételyek – vélelmünk szerint – erősen összefügghettek a *Szürke könyvvel*, annak nagy visszhangjával.

A követek szavainak irányítására a külügyminiszter így formulázta meg az elgondolt – majd hamar kiderül, hogy csupán vágyott – magyar álláspontot: „Háborús konfliktus kitörésében nem hiszünk. Amennyiben minden várakozásunk ellenére, mégis fegyveres konfliktusra kerül sor, magyar kormány kezei semmilyen irányban nincsenek lekötve, úgy hogy abban a helyzetben van, hogy a nemzet érdekei szempontjából és a körülmények mérlegelése mellett teljesen szabadon határozhat magatartásáról. Teljesen hibás politika volna és hamis elgondolásból indulna ki minden olyan megállapítás, amellyel már eleve leszögezni akarnók, hogy adott esetben mit cselekszünk.”

Két nappal később Csáky totális visszakoztó fújt. Ekkor – formailag a 13-i távirat „kiegészítéseképpen”, valójában annak totális cáfolataként – minden követ utasításba kapta: „Félreértések elkerülése végett szíveskedjék törhetetlen ragaszkodásunkat tengelyhatalmakhoz hangsúlyozni.”

Lajos Ivánnak tehát – munkája nagy visszhangja ellenére – nem sikerült a magyar külpolitikát letéríteni (ahogy számtalan alkalommal ő fogalmazta) az egyoldalú németbarát orientáció útjáról. Cselekedete nem sikerülhetett, hiszen sem a nemzetközi kapcsolatok, sem benne a magyar külpolitika nem úgy festett, ahogy azt Lajos Iván számos írásában ábrázolta, s minden bizonnyal nagy belső meggyőződéssel maga is hitte. De nem sikerülhetett cselekedete azért sem, mert a magyar külpolitikának a német politikától és külpolitikától való erős függése, a mind egyoldalúbb német orientáció – hiszen ez a fogalmazás tükrözi a tényleges valóságot, s nem az a feje tetejére állított okfejtés, amellyel Lajos Iván a két háború közötti magyar (kül)politika életrajzát 1945 után bemutatta – döntő mértékben nem a magyar politika irányítóinak hibás döntései nyomán alakult ki, hanem sokkal inkább a magyar külpolitika alapvető ellentmondásából keletkezett.

Az első bécsi döntés után Budapest sikertelen kísérletet tett Kárpátalja visszaszerzésére – a kudarccal alapvető oka az volt, hogy Berlin megvétőzte a tervet. Ebben a helyzetben 1939. január 1-jén Bethlen István cikket publikál a *Pesti Napló*-ban, amelynek a berlini álláspont megváltoztatása a célja. Állításai taktikai célt követtek, következőleg azok sem a magyar külpolitikát, sem saját nézetét nem tükrözték. Ezért állította azt a volt miniszterelnök, hogy „Magyarország a maga sorsának létét hosszú évek óta a Róma–Berlin-tengelyre tette fel”. Az egész cikk gondolatmenete ezt az állítást igyekezett „alátámasztani”. Nem sok sikerrel, hiszen Berlinben könnyen átláttak az ilyen laza szövésszerű szitán.

1946-ban, a németek fogságából szabadulva, nagy reményekkel eltelve, tollát az új hatalom szolgálatába állítva *Az első választás* című, terjedelmesebb dolgozatában Lajos Iván e cikk apropóján (annak értelmét vagy meg nem látva, vagy meglátva, de tudatosan félremagyarázva) az egész két háború közötti magyar politikán elverte a port. E politika – úgymond – már akkor is így cselekedett „mikor még kényszerhelyzetről szó sem lehetett. A magyar politikának [...] nem magyar, hanem egy idegen nagyhatalom érdekei, sőt »be nem vallott aspirációi« voltak vezető szempontjai. [...] A magyar politika nem látta, mert nem akarta látni a pángermán veszélyt.”

Ezen az alapálláson, a külügyminisztériumi irattár számára hozzáférhető iratai között szemelgetve azt bizonygatta, hogy 1920–1921-ben nyílt meg az első választás a magyar külpolitika előtt. (A második az lett volna, ha – a *Szürke könyv* tanácsát követve – nem lép be a németek oldalán az ország a második világháborúba.)

1946-ban, a háborút veszített, újabb Trianon előtt álló országban a Horthy-korszak antikorszakká válik, valóság tartalmától függetlenül

minden rosszat el lehetett, el kellett mondani róla, hogy az új kurzus erősebbé váljék. Az elvakultan legitimista Lajos Iván képtelen volt felmérni, hogy ha írása rangos történészek által szerkesztett sorozatban napvilágot is láthat, a legitimista útnak semmi esélye, hiábavaló a történeti tényanyag célzatos rostálása.

A dolgozat azonban nem jelent meg. Noha a kéziratot kiszedték, megjelentetésére nem kerülhetett sor, mert közben Lajos Ivánt a szovjet hatóságok letartóztatták.

Az ország vezetői az első világháború elvesztése után sem vették tudomásul gróf Teleki Lászlónak már 1849 májusában megfogalmazott figyelmeztetését, amely szerint a Szent István-i Magyarországnak vége lesz, ha nem sikerül a nemzetiségekkel megbékélni. Az első világháborús bukást nem csupán az antant mérte az Osztrák–Magyar Monarchián belül társnemzeti pozíciót birtokló magyar birodalomra, hanem a nemzetiségek is, amelyek többszörösen kinyilvánították különválási szándékukat. A trianoni Magyarország (Ausztria után) a térség leggyengébb állama, s vezetése (mögötte pedig a közvélemény túlnyomó hányada) úgy ábrándozott az integrális revízióról, hogy közben erőtlenségében még egy ellenséges támadással szemben sem lett volna képes a trianoni határok megvédésére. A Maurice Paléologue által fémjelzett francia politika 1920–1921-ben akkor kezdte latolgatni közép-európai szövetségi rendszerének Magyarország számára kedvező átformálását, amikor annak már nem volt reális esélye.

Lajos Iván dilettáns fejtegetése szerint „a Quai d’Orsay hosszú időn keresztül hazánkban kereste az új, nagyvonalú közép-európai francia külpolitika alappilléreit”. Csak amikor „Párizsban látták – vizionálta a „történész” Lajos Iván –, hogy a hivatalos magyar rezsim a legélesebb franciagyűlölő irányzat embereivel tart fenn állandó bizalmas kapcsolatot, szoros együttműködést és Károly restaurációs kísérletei is fiaskóval jártak, akkor fordított a francia politika véglegesen hátat Magyarországnak és állt teljesen a kisantant államai mögé”. (180.)

Lajos Iván 1939-ben fontos cselekedetet hajtott végre a *Szürke könyv* megírásával, segítséget nyújtott annak láttatásában, hogy Németország, ha nagy, többfrontos háborúba keveredik, azt nem nyerheti meg. Figyelmeztetésének erejét ugyanakkor számos tényező erősen korlátozta. Korlátozta elsősorban a magyar külpolitika természete és célrendszere, hiszen az akkori Magyarország egyfelől nem kívánta a nemzetiszocializmus győzelmét, másfelől – a területi revízió okán – kimondottan érdekelt volt abban, hogy Németország ne vereséggel zárja a majdani nagy háborút. Horthy Miklós, Teleki Pál, Bethlen István Magyarországa olyan meg-

egyeződés békét óhajtott, amely megóvja az országot attól, hogy szélső-jobboldali ellenzéke (német segítséggel) totális náci típusú diktatúrát vezessen be, és amely egyben garanciát ad arra, hogy a mind teljesebb területi revízió eredményeit a békekötés nem fogja annullálni. E sajátos helyzetből következően a kormányzat ugyan egyértelműen érdekelt volt abban, hogy a *Szürke könyv* mennél több, a közvélemény formálása szempontjából nem lényegtelen befolyású emberhez jusson el, Berlin tiltakozása miatt azonban végül is kénytelen volt a füzetet betiltani, a szerző ellen pedig (tessék-lássék módon) eljárni.

Gyengítette Lajos Iván igazságának erejét a szerző szélsőségesen legitimista beállítottsága is, az, hogy a történelmi összefüggéseket, a korabeli nemzetközi erőviszonyokat torz optikán keresztül szemlélte. Joggal tette szóvá a magyar külpolitikai gondolkodás gyengeségeit, sokak irreális látásmódjával szemben lényegbevágóan figyelmeztetett arra, hogy a németek érdekei számos ponton nem esnek egybe a magyar érdekekkel, ezért messzemenően helyes volt az egyoldalú német orientáció veszélyeire történő figyelmeztetése. Mindeközben a francia politikát idealizálta, az első világháborús német politikát démonizálta. A várható német vereséget oly közelinek láttatta, hogy azok körében is ellenkezést váltott ki, akik szintén Berlin bukását óhajtották, ám attól tartottak, hogy a németek erejének lebecsülése kontraproduktív hatású.

A világháború befejeződése utáni írásaiban, nyilatkozataiban Lajos Iván jogos elégtétellel nyugtázta, hogy gyalázkodó ellenfelei vereséget szenvedtek. A negyedszázados rendszer ahistorikus lejárásában szívesen működött közre, de közben nem vette észre, hogy a Szovjetunió égisze alatt életveszélyes legitimista programot hirdetni.

A korszak kemény viszonyai között ezért életével kellett fizetnie.

Pritz Pál

Húsz év után. Társadalmi nemek és háború a 20. századi Kelet-Európában*

Húsz évvel az úttörő jelentőségű kötet, *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars* megjelenése után nagyon időszzerű, hogy megjelenjen az e témában egyre gyarapodó szakirodalom elméleti és módszertani össze-

* Nancy M. WINGFIELD–Maria BUCUR (szerk.): *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Indiana University Press, Bloomington, 2006. 237 p.